

*Наделина Ивова****ОСНОВНИ ОСОБЕНОСТИ ВЪВ ВАРИАНТНОСТТА
НА ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С КОМПОНЕНТ ДЖОБ***Nadelina Ivova***GENERAL TYPES OF VARIATION WITHIN PHRASEOLOGICAL UNITS
CONTAINING THE WORD ДЖОБ**

The present text discusses the variation of the group of phraseological units containing the component ‘dzhob’. It analyzes systematic and unsystematic types of variation of these units in media discourse where they are frequently modified. The general types of systematic variation are as follow: morphological variation of the component, lexical variation within phraseological units, variation through lexical insertion and lexical removal. Unsystematic variation occasionally results in expressions with the word *dzhob*. In order to achieve their stylistic purpose, the authors frequently contribute to the usage of those expressions in their own stylistic manner.

Keywords: *variation; phraseological units; media discourse.*

Настоящият текст разглежда основните механизми, по които се реализира системната и извън-системната вариантност на българските фразеологизми с компонент *джоб*. Онагледяващите примери съдържат фразеологични единици, употребени в медийния дискурс. Разглеждат се варианти, получени чрез морфологична трансформация на фразеологичните компоненти, варианти, резултат от замяната на компонент с друга лексема, и варианти с прибавен или съкратен от състава на фразеологизма компонент. Оказионалните варианти са плод на извънсистемна вариация, ярко експресивни са и имат кратка възпроизводимост.

Ключови думи: *вариантност; фразеологизми; джоб; компонент; медиен дискурс.*

Увод

Названията на дреха, аксесоар или част от дреха – т.нар. фореми единици¹, образуват подсистема в българската лексика, в която се отразяват различни етнолингвистични и лингвокултурологични черти на българите (Захаријева 2006: 28, 122 и следв.). Включвайки се в състава на фразеологични единици, всички те запазват лексикалната си образност, повишават тази на фразеологизма и показват единството между език, светоглед и бит.

Лексемата *джоб*, заедно с названия на видове шапки, дрехи или обувки, е съставна част на редица фразеологизми, с които вторично се назовават процеси, явления, личностни качества от ежедневието, рефериращи най-често със семантичните сфери *богатство* и *бедност* (срв. Захаријева 2006: 118–122). Постепенно повечето от тези фразеологизми разширяват сферата си на употреба, превръщат се в неизменна част от медийния дискурс, като свидетелстват за колоквизацията в езика на медиите (Ватева 2011, Благоева 2019: 15–35).

* **Наделина Ивова** – гл. ас. д-р, катедра „Български език“, Филологически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“, nadelina_ivova@abv.bg.

¹ Форемината единица представлява обобщено понятие за дреха, видове дреха или част от дреха (Захаријева 2006: 28). Въпросът за мястото на названията на тези единици във фразеологията е засегнат в труда на Й. Захаријева (Захаријева 2006: 118 и следв.).

Настоящото изследване има за цел да проследи основните начини, по които се реализира вариантността на фразеологични единици² (ФЕ) с компонент *джоб*. Обособяват се нейните системни и извънсистемни (оказионални) случаи и се отбелязват стилистичните особености на новите варианти. Редом с това се дискутират и други съпътстващи вариантността явления от сферата на фразеологичната обнова. Работата се ограничава до вариациите на вече затвърдили се в узуса фразеологизми, които съдържат названието на фореъмната единица в изходната си форма, но и във възникналите варианти.

Изследваните фразеологизми имат разговорен характер, разпознаваеми са и са високо възпроизводими. Това, заедно със слабата им идиоматичност, произтичаща от факта, че възникват по-често от свободни съчетания, предпоставя свойството им да варират и ги прави подходящи за анализ. Тъй като и медийният, и политическият дискурс са основните източници на иновации в областта на фразеологията³, илюстративният материал е ексцерпиран от публикации в различни информационни сайтове и онлайн формати на медии от периода 2017 – 2022 г. В текста се цитират подбрани примери⁴.

Теоретична рамка

Макар въпросът за същността и границите на фразеологичната вариантност и оразличаването ѝ от фразеологичната синонимия да е все още дискуссионен, явлението се теоретизира в редица изследвания в областта на фразеологията, обединени от интерпретирането на явлението като промяна на формата на утвърдени фразеологизми – граматична, лексикална, позиционна (Чернишева 1970, Мокиенко 1980: 7–39, Федуленикова 2005). В българския научен контекст вариантността е интерпретирана като структурна трансформация, присъща на фразеологизмите, като продължаващ процес, благодарение на който фразеологичният фонд се обновява и обогатява, в текстове на С. Спасова-Михайлова (1963, 1978) и Кр. Чолакова (1968). Като количествена и качествена промяна във формата на ФЕ вариантността се разглежда в отделни трудове върху въпросите на българската фразеология (Ничева 1987: 141–145, Калдиева-Захариева 2013: 178–184). Явлението е изследвано и в съпоставка на българската с английската фразеология (Холанди 2012: 5–13). Вариациите във формата на ФЕ се интерпретират като периферно за сферата на фразеологичната иновация явление и един от основните механизми на неофразеологизацията (Благодеева, Сосновски, Колковска 2018: 12–23, Благодеева 2019: 23). Въпросът за варирането е засяган частично и в разработки, анализиращи присъствието на фразеологизми в медийния дискурс (Ватева 2011).

Под *фразеологична вариантност*⁵ или *вариантност на фразеологизмите* се разбира всяка *формална* (граматична), *лексикална* или *количествена* обнова във формата на вече утвърдени фразеологизми, която не засяга семантиката и образа, залегнал в основата на ФЕ (Ничева 1987: 141–142, Калдиева-Захариева 2013: 178 и следв., Холанди 2012: 5–13, Въртов 2015: 316). За изходна форма на ФЕ се приема регистрираната лексикографски или нововъзникнала такава, придобила устойчивост и узуална възпроизводимост (срв. Благодеева, Сосновски, Колковска 2018: 11). В текста се споделят възгледите за видовете вариантност, представени от Ст. Калдиева-Захариева (Калдиева-Захариева 2013: 178–184), като отделна част от него разглежда и оказионалната вариантност по примера на изследването на Р. Холанди (Холанди 2012: 5–12). Настоящото изследване застъпва твърдението, че вариантите ФЕ имат тъждество в семантиката и образа, залегнал в основата на възникването на изходната единица (Кладиева-Захариева 2013: 180–184, Холанди 2012: 6, срв. с Мокиенко 1980: 20, 28).

² В настоящото изследване се възприема по-ясната концепция за обекта на фразеологията, според която отвъд нейните граници остават паремииите, колокациите, крилатите мисли и фрази и пр. (вж. ФРБЕ 1: 14 – 17; Ничева 1987: 20–42).

³ По въпроса за източниците на неофразеологизация вж. Благодеева 2019, както и цитираните от автора изследвания.

⁴ Оригиналният правопис на примерите е запазен. Представянето им включва контекст на употреба на ФЕ, източник и дата на публикация.

⁵ Терминът е употребяван от Р. Холанди за определяне на узуалната (формалната) вариантност и оказионалната (индивидуално-творческата) вариантност на фразеологизмите (Холанди 2012: 5).

Обособяват се следните групи варианти: единици, резултати от *формална вариантност* – изразяваща се в промяна на морфологичните свойства на компонентите на ФЕ; варианти, получени при *лексикална вариантност* чрез замяна на компонент, при която се запазва семантичното тъждество от изходния в новия фразеологизъм (вж. Мокиенко 1980: 20, срв. Спасова-Михайлова 1963: 246); ФЕ, резултат от *прибавяне* или *съкращаване* на компонент от единиците⁶ (Калдиева-Захаријева 2013: 180). Тези видове вариране спадат към т.нар. системна фразеологична иновация (Благоева, Сосновски, Колковска 2018: 11). В последната част на изследването се онагледява с примери т.нар. *оказионална вариантност* – непоследователни трансформации на утвърдени ФЕ, получени в резултат на творческо преосмисляне (срв. с Холанди 2012: 11–12).

1. Формална вариантност⁷ на фразеологизми с компонент *джоб*

Този вид вариантност засяга предимно морфологичните свойства на именните компоненти в състава на фразеологизмите (Калдиева-Захаријева 2013: 178; срв. с Вътв 2015: 316–317). Тук се представят варианти на съществуващи ФЕ, плод на варирането на морфологичните показатели на съществителното име *джоб*, както и примери за вариантност, основана на употребата на негови хипокористични и аугментативни форми.

1.1. Вариантност, основана на морфологични изменения в категорията *число*

Подобна морфологична обнова често остава неосъзната, не се отразява количествено на формата на ФЕ и не повлиява образността ѝ. На такъв вид вариация се подлагат глаголни и неглаголни единици.

При *изпразня/изпразвам джобовете на някого* ‘вземам всичките пари на някого’ (ФРБЕ 1: 423) формалната вариантност се свързва с паралелната употреба на компонента *джоб* в ед. (вж. 1) и в мн.ч. (2, 3):

(1) (заглавие) *Високи цени ни изпразват джоба: Цацата удари 10 лева на плажа* (www.telegraph.bg, 18.05.2022)

(2) (заглавие) *Коронакризата изпразни джобовете на гурбетчиите* (www.blitz.bg, 22.04.2021)

(3) (заглавие) *Грипът изпразва джобовете ни* (www.novavarna.net, 04.03.2020)

В примерите се регистрира вариантност в две насоки – формална и лексикална, която ще бъде разгледана нататък.

Същият вид вариантност се осъществява и във фразеологизма *с празни джобове* ‘съвсем без пари’ (ФРБЕ 2: 331), дериват на *изпразвам/изпразня джобовете на някого*. Изходният фразеологизъм съдържа формата на *джоб* за мн.ч., но се откриват и употреби с тази за ед.ч. Поради нуждата от синтактично съгласуване прилагателното също варира (вж. 5):

(4) (заглавие) *Много туристи, но с празни джобове, пълнят Созопол* (www.kmeta.bg, 02.08.2021);

(5) *31-годишната актриса Рая Пеева, (...) остана с празен джоб.* (www.novini247.com, 14.02.2021)

При ФЕ *пълня джоба на някого* формалната вариантност е отбелязана лексикографски (ФРБЕ 2: 231) (вж.6), а морфологичната обнова засяга и деривата *джобът ми е пълен* (ФРБЕ 1: 257) (пример 7):

(6) *Докато петролните концерни си пълнят джобовете покрай скъпите горива (...)*(www.dw.com, 17.06.2022).

(7) (...) *важното е, че джобовете са ми пълни, за сметка на бабите, дето не им стигат парите да си купят хляб (...)*(www.novini.bg).

⁶ Срв. с Холанди 2012: 6 и Вътв 2015: 317.

⁷ Р. Холанди определя морфологичните и синтактичните промени във формата на ФЕ като узуална промяна, особености, закрепил се трайно в употребата на ФЕ (Холанди 2012: 5 – 8).

Названието на форементната единица варира в категорията *число* и в нови фразеологизми⁸ като **олеква ми джобът** ‘харча пари, обикновено не по свое желание’⁹:

(8) (заглавие) *С близо 1.5 млн.лв. олекна джоба на Топлото* (www.frognews.bg, 24.06.2022)

(9) *3 начина джобовете ни да не олекнат, макар че маршът на цените ще продължава* (www.24chasa.bg, 15.04.2022)

Често с граматичната вариантност се проявява и т.нар. *позиционна/синтактична* вариантност (Холанди 2012: 5–6, срв. с Ничева 1987: 146). Обикновено в *олеква ми джобът* глаголната форма предхожда *джоб*, в (9) обаче инверсията е с цел емпфаза.

1.2. Фразеологични варианти с деминутивни и аугментативни форми на съществителното *джоб*

Замяната на основна форма на именен компонент от състава на ФЕ с негова деминутивна или аугментативна форма се отнася към видовете формална вариантност (Калдиева-Захаријева 2013: 178–179). В представените варианти се употребяват и двата вида словоформи на съществителното *джоб*.

В откритите варианти съществителното *джоб* се заменя с негови деминутивни форми, образувани най-често със суфикси *-че*; *-иц*. Откриват се повече от 50 вариантни употреби с деминутиви:

(10) (коментар към новина) *Как, какво се случва? Някой си пълни джобчето и сметката, за сметка на здравето на българите.* (www.dnevnik.bg, 16.12.2019)

(11) (коментар към новина) *Абе не е баш така да ти кажа + тва ще им бръкнат в джобеца нааак (...)* (www.novini.bg, 09.08.2021)

(12) (коментар към новина) (...) *Родриго слага продажния Полиграфчо в малкото си джобченце ...* (www.varnautre.bg, 22.07.2020)

Вместо характерната за деминутивите положителна окраска в тези варианти се изразява насмешка, подигравателно отношение, изразено в най-висока степен във варианта с *джобченце* в (12).

Във фразеологичните варианти с увеличителни форми на съществителното *джоб* аугментативите се образуват най-често с *-ага*; *-ище/-ища*; *-ак/-аци*:

(13) (коментар) *Не се възмути като владито и тулупа напълниха джобаците и чекмедже-то* (www.fakti.bg, 08.04.2022)

(14) (коментар) *Тази Баба от Баба X – отчита дейност, ся ще напълни джобагите от „проверки“ и „почерпки“ (...)* (www.dnevnik.bg, 14.04.2022)

(15) (коментар) *Поне да се бръкнат за кинти в дълбоките ционистки джобища.* (www.oldsegabg.com, 10.08.2015)

Във всички приложени употреби експресивната окраска на формите на лексемата *джоб* повишава експресивността на цялата фразеологична единица единствено чрез словообразователни средства. Като резултат от тази вариантност изходният фразеологизъм и неговите формални варианти се различават по своята стилистична стойност. Емоционално повлияната им употреба се доказва от факта, че всички цитирани примери се откриват в коментари към медийни публикации.

2. Лексикална вариантност в състава на ФЕ с компонент *джоб*

Според С. Спасова-Михайлова това е най-честата причина за възникване на фразеологизми варианти, която допринася и за обогатяването на фразеологичния ни фонд (Спасова-Михайлова 1978: 133). Лексикалната вариантност се определя като *замяна* на компонент с негов (контекстов) синоним, при която липсва промяна в семантиката на ФЕ (Спасова-Михайлова 1963: 246, Gläser 1998). Фразеологизмите варианти са еквивалентни семантично и конструират образа, залегнал в

⁸ Основно два са критериите за определяне на фразеологизъм като нововъзникнал: статистическият, доказващ устойчивостта и възпроизводимостта, и лексикографският – липсата на лексикографско описание на конкретната единица (Благодеева, Сосновски, Колковска 2018: 11–12).

⁹ Употребена над 45 пъти за изследвания период.

същността им, по сходен начин (Холанди 2012: 6). Именно общият семантичен модел изгражда тъждеството между различните фразеологични варианти (Мокиенко 1980: 20)¹⁰. При замяната съществуват известни семантични, граматични и контекстуални рестрикции, отбелязани още от С. Спасова-Михайлова (Спасова-Михайлова 1978, срв. с Gläser 1998: 130).

2.1. Варианти на ФЕ с елемент *джоб*, получени в резултат на замяната на именен компонент

В тази част са приложени примери за лексикална вариантност, основана на замяна на прилагателни имена. Във фразеологизма *слагам в малкия си джоб някого*, изключително често употребяван в медийния дискурс¹¹ (ФРБЕ 2: 301, 303), прилагателното *малък* се заменя със *задан*, а нововъзникналият вариант постепенно се лексикализира:

(16) *50-годишна майка, слага 20-годишни момичета в задния си джоб* (заглавие, www.fakti.bg, 16.07.2019)

(17) *Хубавата Нети сложи плеймейтките в задния си джоб* (заглавие) (www.marica.bg, 31.05.2022)

Подобна лексикална вариантност се основава на асоциативна връзка между двете прилагателни, която препраща към значения като *незначителен*, *неважен*, *превъзхожден*. (срв. със Спасова-Михайлова 1978: 137). Сред рестрикциите, формулирани от вариантността, е невъзможността *малък* да се замени с например *дребен*¹². Възникналият вариант *слагам/сложам в задния джоб* подлежи и на неосемантизация, добивайки значение ‘пренебрегвам нещо, някого’: *Много е важно родителят да не слага проблема в задния си джоб и да казва „и аз съм бил така преди години“*. (www.bnr.bg, 15.04.2020). Употребата не е лексикализирана.

Замененият елемент от ФЕ може да бъде и причастна форма, най-често минало страдателно причастие. При изходната ФЕ *с пробит джоб (джобове)* причастната форма *пробит* е заменена със *скъсан*, като вариантността се гради на общо значение ‘който има дупка’¹³. Компонентът *джоб* във вариантната единица *със късан джоб* може да варира морфологично (вж. 20):

(18) (коментар към новина) *Джизъса е с пробити джобове, беше въпрос на време да го чуи*. (www.fakti.bg, 16.03.2022)

(19) *Само опростачени хора със късан джоб и некадърни артисти могат да правят филми там!* (www.fakti.bg, 12.06.2022)

(20) *Обяснено просто – да ни приемат в клуба на милионерите, докато сме бедни със късани джобове не е добра идея*. (www.capital.bg, 05.06.2022)

2.2. Вариантност, породена от замяната на глаголен компонент от състава на ФЕ с *джоб*

За разлика от лексикалната вариантност, основана на замяна на именен компонент, тази обнова е по-често срещана. Заменят се компоненти глаголи, които са пълни или частични синоними. По-последователна и улесняваща процеса на преосмисляне е лексикалната вариация на първите (Спасова-Михайлова 1978: 138–140).

2.2.1. *Слагам/сложам в (малкия) си джоб* → *пъхам в джоба си, прибирам в джоба си, поставям в малкия си джоб, вкарвам в малкия си джоб*

Фактът, че *слагам/сложам в малкия си джоб* е една от широко употребяваните единици с компонент *джоб* в медийния дискурс, може да е причина за разнообразните вариации, на които тя се подлага, заменяйки ту именен, ту глаголен компонент от състава си. Вариантността на представените тук употреби се гради на синонимния ред, образуван от глаголите *слагам*, *сложам*¹⁴, *поставям*, *турям* с общо значение ‘правя нещо да стои на едно място’ (Димитрова, Спасова 2002: 845). Той не включва глаголи като *прибирам* и *пъхам* (вж. Димитрова, Спасова 2002: 847), които

¹⁰ При синонимните ФЕ липсва единност при изграждане на образа (вж. Холанди 2012: 9).

¹¹ С над 150 употреби за периода.

¹² Като синоними на *малък* се сочат *дребен*, *ситен*, *миниатюрен* (Димитрова, Спасова 2002: 410).

¹³ *Пробит* ‘който има дупка от удар, натиск или повреда’: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/пробит> [10.07.2022]; *късан* ‘на който има дупки; съдран, дрипав’: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/късан> [10.07.2022].

¹⁴ *Прибирам* и *пъхам* не се посочват като синоними (Димитрова, Спасова 2002: 847).

също могат да влизат в състава на ФЕ, синонимията с тях е частична, докато с *вкарвам* замяната е на базата на асоциативна връзка.

(21) *Технологичният социализъм пъха в джоба си остарелия марксизъм.* (www.trud.bg, 09.09.2021)

(22) (заглавие) *Гришо прибра в джоба си Надал, Неймар и много други звезди* (www.darik.news, 22.08.2021)

(23) *Северна Македония поставя България в малкия си джоб.* (www.gol.bg, 3.06.2022)

(24) *Изпълнителката, която с лека ръка вкарва в малкия си джоб редица по-млади свои колежки с тяло и финес, за пореден път* (www.plovdiv24.bg, 16.08.2020)

Богатите вариативни потенции на *слагам/сложва в (малкия си) джоб* повдигат въпроса за зависимостта на вариантността на дадена ФЕ от това доколко честа е употребата ѝ (срв. с Холанди 2012: 5). Омонимът на този фразеологизъм *слагам/сложва в джоба си нещо* със значение ‘вземам за себе си, присвоявам незаконно’ (ФРБЕ 2: 303) варира лексикално по сходен начин, като глаголът от състава му се заменя най-често с *прибирам*.

2.2.2. *Удря/ударя по джоба на някого* ‘вземам или грабя, крада от някого пари’ (Ничева 2002: 338) → *бия по джоба на някого*.

ФЕ *удрям/ударя по джоба на някого* се отличава с висока възпроизводимост в медийния дискурс от последните няколко години¹⁵. Една от възможните ѝ вариации се осъществява чрез замяната на глаголният елемент. Заменят се глаголите *удря* и *бия*¹⁶ поради общо значение ‘нанасям някому удар с ръка или предмет, за да му причиня болка’ (Димитрова, Спасова 2002: 976–977):

(25) *Отказът от „Росатом“ бие по джоба на Чехия* (www.pogled.info, 21.04.2021);

(26) *Ето какво бие по джоба на българина от 1 януари 2019* (www.novini247.bg, 01.01.2019)

Рестрикциите на вариантността не позволяват глаголът да бъде заменен с например *цапвам, бяхтя, млатя, пердаша*. Въпреки богатите си конотативни потенции тези лексеми не обезпечават единството на образа. В медийните текстове често се употребява и дериват на тази ФЕ, в който глаголната форма е заменена с еднокоренно съществително – *удар по джоба на някого*¹⁷.

2.2.3. *Изпразвам/изпразня джобовете* на някого → *опразвам/опразня джобовете* на някого 1. *Изхарчвам всичките пари на някого*; 2. *Обирам, ограбвам някого* (Ничева 2002: 130).

Вариантността на тази ФЕ се основава на замяната на глаголни форми с общ корен и на общата им семантика ‘освобождавам нещо (обикн. нещо кухо) напълно от съдържанието му’ (Димитрова, Спасова 2002: 316, 560):

(27) *Непрекъснато покачващата се инфлация, която изпразва джобовете ни, често ни поставя в безизходни ситуации.* (www.varna24.bg, 08.04.2022)

(28) (заглавие) *Убийствена инфлация: Лятото ни опразва джобовете* (www.news1.bg, 04.06.2022)

Вариантът с *опразвам/опразня* на свой ред се подлага на граматична вариантност: *По-несправедливо от това, което опразва джоба на народа и (...)* (www.news.bg, 20.12.2020). Същият вид вариантност вече отбелязахме при ФЕ *изпразвам/изпразня джобовете на някого*.

Многобройните лексикални варианти съществуват и се употребяват паралелно, като лексикографски е засвидетелствана малка част от тях. Богатството на синонимните отношения на компонентите и честотата на употреба на фразеологизмите повлияват възникването на вариантни ФЕ (срв. със Спасова-Михайлова 1978: 134–135).

2.3. Лексикална вариантност в резултат на прибавяне/съкращаване на компонент

Вариантността се нарича още *квантитативна* (Холанди 2012: 10) и се реализира чрез добавяне или съкращаване на елемент от състава на ФЕ, без това да се отразява на нейната семантика,

¹⁵ Открива се с над 80 употреби.

¹⁶ Синоними са глаголите *шибам, налагам, пердаша, пляскам, тупам, пухам, млатя* (Димитрова, Спасова 2002: 71)

¹⁷ Само в последните две години е с над 60 употреби, като се открива най-често в заглавия: Септември идва с удар по джоба. 20% скок на храните.

нито на образността ѝ (вж. Калдиева-Захаријева 2013: 179). Съкращават не само факултативни компоненти.

При ФЕ с елемент *джоб* се среща съкращаване на глаголни компоненти (29), предложни фрази (30, 31) и предлози (32), като пропускането на компонент се извършва и от състава на вариант (29, 30):

(29) от *слагам/сложва в задния си джоб* някого: *Бареков: Маските паднаха, ние сме в задния джоб на Турция* (www.Bnews.bg, 10.06.2022)

(30) от *прибирам в джоба си нещо* (обикн.пари) ‘взимам за себе си, присвоявам присвоявам’ (срв. с ФРБЕ 2: 303): ‘*Кой прибира 1 лев от всеки литър гориво?*’, *допълни той.* (www.blitz.bg, 20.06.2022)

(31) от *удар по джоба* на някого: *Нов удар: Няма дърва и пелети, цените летят* (www.standartnews.bg, 16.10.2021)

(32) от ФЕ *удрям/ударя по джоба* някого: *Тази привнесена инфлация удари джоба на всеки българин.* (www.varna24.bg, 17.06.2022).

Вариантността, базирана на добавяне на елемент във ФЕ с *джоб*, е слабо застъпена и се открива като обнова на деривата *удар по джоба на някого*, към чийто състав често се добавят елементи като *нов*, *пореден* и *шоков* като определения на *джоб*.

3. Оказионални употреби на ФЕ, съдържащи компонента *джоб*

В тази част на изследването се дискутира нетипичната вариантност на вече утвърдени узually фразеологизми, съдържащи компонента *джоб*. Появата на оказионализми като *радост в джоба* ‘забогатяване, придобиване на материални облаги’, *криза в джоба* ‘финансово затруднение’, *с хлабав джоб* ‘щедър, разточителен’, *с изтънели джобове* ‘обеднял’, остава извън обсега на настоящия текст, тъй като не е в сферата на вариантността.

Оказионалните варианти са извънсистемни фразеологични иновации и обслужват стилистичните цели на дискурса. Те възникват при трансформация на изходна единица, но рядко се лексикализират и обикновено имат кратка възпроизводимост. Медийният дискурс, рекламните текстове и художествената литература са обичайната функционална среда за подобен тип фразеологични иновации (Ватева 2011, Бонджолова 2015).

Оказионални варианти на фразеологизмите с компонент *джоб* често възникват от замяна на предлог от инварианта. Тя се извършва в глаголни фразеологизми, в чиито рамки варират предлози на базата на семантично-функционалното сходство между тях или като плод на контаминация.

(33) замяна на **по** с **в** от ФЕ *удрям/ударя по джоба* някого: *Инфлацията е основна тема в България в момента, защото тя удря в джоба на много българи* (www.btv.bg, 29.01.2022)

(34) замяна на **в** с **от** в рамките на ФЕ *бъркам се/бъркна се в джоба* ‘плащам, похарчвам обикн. неохотно, против желанието си’ (ФРБЕ 1: 104): *Пияните шофьори ще се бъркат от джоба си за кръвни проби* (www.novavest.bg 02.10.2017)

(35) замяна на **в** с **по** при ФЕ *бъркам/бъркна в джоба на някого* ‘принудително вземам пари от някого за нещо’ (ФРБЕ 1: 108): *Нито бъркам по джоба на някой, нито му искам субсидиите.* (www.pchelari.com)

Замяната на двете служебни думи в (33) е възможна, тъй като и двата предлога могат да въвеждат аргумент или адюнкт в глаголната сфера, докато в (34) и (35) вероятна причина за нея може да бъде употребата на **по** и **от** по аналогия с предложни връзки, реализирани в други фразеологизми с компонент *джоб* (напр. при *плащам/платя/вадя/изваждам от джоба си*).

Почти всички единици, чиято вариантност разглежда настоящето изследване, свидетелстват за навлизането на разговорни елементи в езика на медиите. Но при употребата на *скъсам джоба, бия по джоба, продран джоб, лява ръка, десен джоб* колоквиализацията е по-осезаема. Навлезли в медийния дискурс от социолектите, тези единици се употребяват в добре познатата си форма, но и често варират.

Лява ръка, десен джоб ‘кражба, грабеж’¹⁸ е жаргонизъм с висока честота на употреба¹⁹. Възможна причина за това е, че двете прилагателни от състава на ФЕ се използват активно в политически програми, за определяне на политическа принадлежност, както и в изказвания на политически фигури.²⁰ Нерядко фразеологизмът присъства в заглавия (36), а окازیоналните му варианти са плод на прибавяне на служебна дума (вж. 37, 38) и на словоредни изменения, засягащи семантичните ядра *ляв* и *десен* (39). Употребява се и заедно с други ФЕ (40):

(36) (заглавие) *Кирил Петков и Асен Василев: търсим партньори без лява ръка десен джоб* (www.24chasa.bg, 23.09.2021)

(37) (заглавие към неезиков материал) *Лява ръка – но в десен джоб!* (www.starshel.bg, 12.09.2021)

(38) (заглавие) *„Леви идеи с десни инструменти“ дано не е „лява ръка в десен джоб“* (www.zonanews.bg, 16.09.2021)

(39) *Не в Харвард, а в Чикаго икономистите проповядват метода дясна ръка – ляв джоб. В Харвард е лява ръка – десен джоб.* (www.168chasa.bg, 22.09.2021).

(40) *Тия пари са в графа лява ръка десен джоб. Само трябва да успеят да махнат Гешев и рога на изобилието ще залее десния джоб* (www.dir.bg).

Окازیонални вариантни имат и нови единици. Тъй като не са засвидетелствани лексикографски, за тяхна изходна форма се възприема тази с най-висока възпроизводимост.

При окازیоналната употреба на ФЕ *усещам/усетя по джоба си* (нещо) ‘констатирам промяна (обикновено негативна) във финансовото си положение’²¹ е налице замяната на предлог **по** със **с**, **в** и **през**, като разнообразието от предлози, въвеждащи названието на форемната единица, доказва липсата на закрепеност в узуса. Подобни случаи се отнасят към синхронната динамика (Благоева, Сосновски, Колковска 2018: 17). Откриват се още окازیонален вариант с позиционна обнова (44), както и такъв, в който глаголната форма от изходната единица е заменена (45):

(41) *Любен Дилов-син: Народът усеща с джоба си кашите, които кабинетът надrobi* (www.pik.bg, 21.06.2022)

(42) (анализ) *Единственото хубаво, макар и още да не го усещаме в джобовете си, е еднородието, че вече не сме най-лошото дете на евросъюза*

(43) *Това, че българинът усеща събитията през джоба и стомаха си е потвърждавано многократно* (www.novinite-dnes.bg, 27.05.2022)

(44) *Хората по джоба си усетиха ръста на индустриалното производство (...)* (www.24chasa.bg, 16.07.2022)

(45) *Всеки българин ежедневно и по собствения си джоб вижда ефекта от това Слава Богу отиващо си вече управление* (www.dir.bg, 12.07.2022)

На окازیонална обнова е подложен и неофразеологизмът *местя/премествам/ прехвърлям от единия (джоб) в другия джоб*²² (обикновено за пари) със значение ‘взимам пари и ги влагам другаде без очаквания благоприятен ефект’: (46) (...) *да се опитваме да местим от единия джоб – в другия и да създаваме усещането, че реално сме забогатели.* (dir.bg, 21.02.2022).

Той се превръща в основа за окازیонализми като *крада през левия или през десния джоб*, където едновременно се реализират няколко трансформации на изходната единица: лексикална замяна на компонентите *един* и *друг*, вариантност чрез *прибавяне* на съюз и предлог (вж. 47). Откриват се окازیонални варианти, резултат от лексикална вариация (*пъхам* в 48; *превъртате* в 50) и прибавяне на глаголен елемент (най-често *взимам*) към ФЕ (48, 49), по-рядко се регистрират варианти със съкращаване (51):

¹⁸ Открива се със значение ‘кражба, джебчийство’

<https://frazite.com/%D0%9B%D1%8F%D0%B2%D0%B0+%D1%80%D1%8A%D0%BA%D0%B0%2C+%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BD+%D0%B4%D0%B6%D0%BE%D0%B1> [20.05.2022].

¹⁹ Употребен над 40 пъти за изследвания период.

²⁰ Тук се имат предвид думите на К. Петков за постигане на леви цели с дясна политика (вж. на следния линк: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/31470785.html> [13.06.2022].

²¹ Употребена в над 40 публикации от изследвания период.

²² Употребен е 38 пъти за изследвания период.

(47) (...) и коментира, че „на хората им е все едно дали ще ги **крадат през левия или през десния джоб**“ (frognews.bg, 10.08.2020).

(48) *Взимаме от националния джоб, пъхаме в офшорния джоб!* (svobodnoslovo.eu, 21.04.2020)

(49) (коментар) (...) *муньовчетата «обсъждат» някакви си там палиативни «компенсацийки» (т.е., ..., вземи от единия джоб и го премести в другия).* (bgonair.bg, 27.05.2022)

(50) *Превъртате едни и същи пари от единия джоб в другия.*

(51) *Става въпрос за милиони левове, които преминават от джоб в джоб на свързани фирми.* (segabg.com, 15.02.2022)

Силно експресивно е съчетаването на тази ФЕ с компоненти от други фразеологизми: *Тоест бъркане вместо в единия, в другия джоб на данъкоплатеца.* (mediapool.bg/, 18.05.2022) → *бъркам в джоба на някого + място, премествам от единия джоб в другия.*

Съществуват и неузуализирани употреби на фразеологизми с компонент форемото название *джоб*, които само частично или въобще не са обвързани със семантичните полета *бедност* и *богатство*. Такива са например варианти на ФЕ, в които се извършва лексикална замяна между лексемите *ковчег* и *гроб* от ФЕ *гроб джоб* няма: *Нищо няма да отнесат – катафалката ремарке няма, както и ковчегът – джобове* (dir.bg, 02.04.2022); *Даде ни се опция да разберем, че гроб джоб няма* (novini247.bg, 01.01.2021); замяната на *оставка* с *некролог*: *ходя с оставка в джоба* вместо *ходя с некролог в джоба* и др.

Оказионалните варианти на ФЕ с *джоб* възникват от желанието да се използва в готов вид съответната единица по начин, който да загатва конкретно авторство. Резултат са от добавяне на елементи към фразеологичния състав, позиционни трансформации или лексикална замяна на компонент.

Заключение

Вариантността на ФЕ с компонент *джоб* обикновено се реализира чрез промяна на морфологичните характеристики на компонентите в тях, чрез заместване на лексема от състава им, по-рядко чрез прибавяне или съкращаване на елементи. Явлението се предопределя от честотата на употреба и от ниската степен на идиоматичност на фразеологизмите. Възникналите варианти постепенно се узуализират и също могат да варират. В тях често се открива комбинирането на различни видове вариантност, както и взаимодействието с други явления от сферата на неофразеологизацията.

Най-продуктивна при фразеологизмите със съставка *джоб* е лексикалната вариантност, осъществяваща се по пътя на синонимията и подчиняваща се на контекстуални и стилистични рестрикции. Сред системните варианти, получени чрез формална трансформация, по-последователни и застъпени са морфологичните промени на субстантивните елементи, а с по-висока експресивна стойност са тези, които съдържат деминутивни и аугментативни форми на лексемата *джоб*. Нетипичната и неутвърдена в узуса обнова на фразеологични единици води до възникването и на оказионални варианти, получени най-често чрез замяна или добавяне на компоненти в състава на ФЕ. Те се отличават с ярка експресия, но с кратък живот.

Присъствието на фразеологизмите с компонент *джоб* в медийния дискурс е резултат от нуждата от емоционално-оценъчно назоваване на обществени и икономически явления и едновременно с това утвърждава мястото на форемото название в процеса на формиране и обогатяване на българската фразеология.

БИБЛИОГРАФИЯ

Благоева 2019: Благоева, Д. Неофразеологизацията в български език (В съпоставка с руски език). – В: *Български език*, бр. 66, кн. 2, с. 15–35. // **Blagoeva 2019:** Blagoeva, D. Neofrazeologizacijata v balgarski ezik. – In: *Balgarski ezik*, br. 66, kn. 2, s. 15–35.

Благоева, Сосновски, Колковска 2018: Благоева, Д., В. Сосновски, С. Колковска. Фразеологични иновации в българския и полския език. – В: *Балканистичен форум*, Т. 3, с. 9–20. // **Blagoeva, Sosnowski,**

- Kolkovska 2018:** Blagoeva, D., V.Sosnowski, S. Kolkovska. Frazeologichni inovacii v balgarskiya i polskiya ezik.–In: *Balkanistichen forum*, T. 3, s. 9–20.
- Бонджолова 2015:** Бонджолова, В. *Особености на рекламния език и стил. Лексикален аспект*. В.Търново. // **Bondzolova 2015:** Bondzolova, V. *Osobenosti na reklamniya ezik i stil. Leksikalen aspekt*. V. Tarnovo.
- Ватева 2011:** Ватева, В. Фразеологизмите в текстове от пресата (2007–2009). – В: *Годишник на Бургаския свободен университет*, XXV (2011), с. 97–102; Available from: https://www.researchgate.net/publication/305308701_Frazeologizmite_v_tekstove_ot_presata (16.06. 2022). // **Vateva 2011:** Vateva, V. Frazeologizmite v tekstove ot presata (2007–2009). – In: *Godishnik na Burgaskiya svoboden universitet*, XXV (2011), s. 97–102.
- Вътов 2015:** Вътов, В. *Лексикология и фразеология на българския език*. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. // **Vatov 2015:** Vatov, V. *Leksikologiya I frazeologiya na balgarskiya ezik*. V. Tarnovo: UI Sv.sv. Kiril I Metodiy.
- Димитрова, Спасова 2002:** Димитрова, М., А. Спасова. *Синонимен речник на съвременния български книжовен език* (III изд.). София: Наука и изкуство. // **Dimitrova, M., Spasova, A 2002:** Dimitrova, M., A. Spasova. *Sinonimen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik* (III izd.). Sofia: Nauka I izkustvo.
- Захариева 2006:** Захариева, Й. *Явното и скритото в думите за дрехи през Българското възраждане*. София: Авангард прима. // **Zacharieva 2006:** Zacharieva, Y. *Yavnoto I skritoto v dumite za drehi prez Balgarskoto vazrazhdane*. Sofia: Avangard prima.
- Калдиева-Захариева 2013:** Калдиева-Захариева, Ст. *Българска лексикология и фразеология*. Т. 2. Българска фразеология. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. // **Kaldieva-Zaharieva 2013:** Kaldieva-Zaharieva, St. *Balgarska leksikologiya I frazeologiya*. T.2. Balgarska frazeologiya. Sofia: Prof. Marin Drinov.
- Мокиенко 1980:** Мокиенко, В. М. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа. // **Mokienko 1980:** Mokienko, V. M. *Slavyanskaya frazeologiya*. Moskva: Vysshaya shkola.
- Ничева 1987:** Ничева, К. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство. // **Nicheva 1987:** Nicheva, K. *Balgarska frazeologiya*. Sofia: Nauka I izkustvo.
- Спасова-Михайлова 1963:** Спасова-Михайлова, С. Фразеологични варианти и фразеологични синоними. – В: *Славистичен сборник*, София: Изд. на БАН, с. 235–250. // **Spasova-Mihaylova 1963:** Spasova-Mihaylova, S. Frazeologichni variant I frazeologichni sinonimi.–In: *Slavistichen sbornik*, Sofia: Izd. Na BAN, s. 235–250.
- Спасова-Михайлова 1978:** Спасова-Михайлова, С. Пътища за създаване на фразеологични варианти. – В: Пашов, П. (ред.) *Въпроси на българската лексикология*. София: Народна просвета, с. 133–145. // **Spasova-Mihaylova 1978:** Spasova-Mihaylova, S. Patishta za sazdavane na frazeologichni varianti.–V: Pashov, P (red.) *Vaprosi na balgarskata leksikologiya*. Sofia: Narodna prosveta, s.133–145.
- Федоленкова 2005:** Федоленкова, Т. Фразеологическая вариантность как лингвистическая проблема. – В: *Вестник ОГУ*, №4 (2005), с. 62–69. // **Fedolenkova 2005:** Fedolenkova, T. Frazeologicheskaya variantnost' kak lingvisticheskaya problema. – In: *Vestnik OGU*, №4 (2005), s. 62–69.
- ФРБЕ 1–2:** *Фразеологичен речник на българския език*. Т. 1–2 (1974–1975), съст. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. София: Изд. на БАН. // **FRBE 1–2:** *Frazeologichen rechnik na balgarskia ezik*. Т. 1–2 (1974–1975), sast. K.Nicheva, S.Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova. Sofia: Izd. na BAN.
- Холанди 2012:** Холанди, Р. Относно фразеологичната вариативност. – В: *Съпоставително езикознание*, бр. 2, с. 5–13. // **Holandi 2012:** Holandi, R. Otnosno frazeologichnata variantnost. – In: *Sapostavitelno ezikoznanie*, br. 2, s. 5–13.
- Чернишева 1970:** Чернышева, И. И. *Фразеология современного немецкого языка*. Москва: Высшая школа. // **Chernisheva 1970:** Chernisheva, I. I. *Frazeologiya sovremennogo nemetskogo yazyka*. Moskva: Vysshaya shkola.
- Чолакова 1968:** Чолакова, Кр. За някои видоизменения във формалната структура на фразеологичните единици. – В: *Известия на Института за български език*, 16, с. 703–711. // **Cholakova 1968:** Cholakova, Kr. Za nyakoi vidoizmeneniya vav formalnata struktura na frazeologichnite edinitsi.–In: *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, 16, s. 703–711.
- Gläser 1998:** Gläser, P. The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis. – In: A. Cowie (ed.). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: pp. 125–143.

Използвани съкращения:

ФЕ – фразеологична единица

ФРБЕ – Фразеологичен речник на българския език